

IFLA ÉS UNESCO EGYÜTTMŰKÖDÉS

A kiadványok egyetemes hozzáférhetőségének programja

A kiadványok egyetemes hozzáférhetőségének megvalósítását célul kitűző program (*Universal Availability of Publications, UAP*) értelmében a világ valamennyi kiadványát mindenki számára biztosítani kell, aki azt igényli. Az IFLA és az Unesco szorosan együttműködik ennek a programnak a megvalósításában, amely végeredményben szükséges *kiegészítője az egyetemes bibliográfiai számbavételnek (Universal Bibliographic Control, UBC)*. Kézenfekvő ugyanis, hogy ha a világ kiadványainak nyilvántartása lényeges, akkor ugyanolyan lényeges, hogy a nyilvántartott dokumentumok hozzáférhetőek is legyenek mindenki számára eredetiben vagy másolatban.

Természetesen a kiadványok hozzáférhetővé tétele világszerte *elsősorban a kiadók és a könyvkereskedelem alapvető feladata*. A könyvtárak mindig kiegészítették és segítették e célok valóra váltását nemcsak a kurrens kiadványok tekintetében, hanem azáltal is, hogy a kereskedelmi forgalomban már nem kapható kiadványokat is hozzáférhetővé teszik. A program a könyvtáraknak erre a könyvkereskedelmet kiegészítő tevékenységére épül, egyre tudatosabb és tervszerűbb módon.

A program nemcsak az egyetemes bibliográfiai számbavétel rendszerével, hanem az Unesco *NATIS (National Information Systems - Országos Információs Rendszerek)* koncepciójával is szoros kapcsolatban van. A NATIS-koncepció szerint az egyes államoknak oda kell hatniuk, hogy valamennyi lényeges információt az igénylők rendelkezésére bocsássák a könyvtári, a dokumentációs és a levéltári szolgáltatásokon keresztül.

A program végrehajtása végeredményben az egyes országoknak a fenti célok megvalósításához való hozzájárulásán múlik. A program sikere szorosan kapcsolódik az egyes államok kötelepéldány-szolgáltatási rendszeréhez, a könyvtárak koordinált együttműködéséhez, a központi katalógusokhoz, a könyvtárközi kölcsönzéshez, a másoláshoz, a kiadványcseréhez, és természetesen nem utolsósorban a nemzeti könyvtárak vagy központok tevékenységéhez.

Az igények optimális kielégítéséhez feltétlenül *nagyarányú szervezettség szükséges* mind az egyes államokon belül, mind pedig az államok között. Az *IFLA Nemzetközi Kölcsönzési Bizottsága* javaslatot dolgozott ki, amelyben sürgette annak elfogadását, hogy minden ország vállalja saját kiadványainak hozzáférhetővé tételét a többi ország számára is. A Bizottság és az 1975 óta a *British Library Lending Division*-ban működő, újonnan alapított *IFLA Nemzetközi Kölcsönzési Hivatal (IFLA Office for International Lending)* megkezdte néhány eljárás kialakítását a nemzetközi kölcsönzési gyakorlat megújítása érdekében.

Nemzeti feladatok a program megvalósításában

Saját kiadványainak széles körű, átfogó gyűjtése, bibliográfiai regisztrálása és hozzáférhetővé tétele minden állam feladata. E nemzeti feladatok megoldása nélkül nem valósítható meg sem az egyetemes bibliográfiai számbavétel, sem pedig a kiadványok egyetemes hozzáférhetőségének programja. E feladatok megoldásának azonban számos akadálya, illetve nehézsége van.

Az átfogó gyűjtés problémái az utóbbi években súlyosbodtak, elsősorban azoknak a kiadványoknak elterjedése miatt, amelyek *eltérnek a hagyományos könyv- és folyóiratformától*. Nemcsak mennyiségében, hanem jelentőségében is megnőtt a kutatási és fejlesztési jelentések köre, ezek gyakran csak kis példányszámban kerülnek terjesztésre, sőt sok esetben csak kérésre szerezhetőek be. A hanghordozók, filmek, képszalagok, diapozitívok és más audio-vizuális anyagok megjelenésével egyre áttekinthetlenebb lesz a nem könyvjellegű információ-hordozók száma.

De ha gyűjtik is az egyes országok a dokumentumok legszélesebb körét, ez még nem jelenti szükségképpen hozzáférhetőségüket is. Ha ugyanis valamelyik kiadvány egyetlen példányát be is szerzik, ez a példány rendszerint archivális példánynak tekintendő, és nem használható megőrzési helyén kívül. A kiadványokat őrző intézmény korlátozott nyitvatartási ideje, a távolság a felhasználó lakhelye és a tárolási hely között, továbbá az esetleges megszorító rendelkezések tovább csökkentik a hozzáférhetőséget. *Az egyetlen megoldás olyan rendszer megtervezése és megszervezése, amely eredetiben vagy másolatban megküldi a kért dokumentumokat az igénylőknek*. Bár ez a megoldás eléggé nyilvánvaló, megvalósítása még messze van.

További nehézségek merülnek fel a régi kiadványok tekintetében, amelyek legfeljebb néhány könyvtárban lelhetők még fel. A könyvtárak használati szabályzatai ugyanis általában nem engedik meg az ilyen kiadványok kölcsönzését. Az audio-vizuális anyagok kölcsönzése a legtöbb gyűjteményből szintén tilalom alá esik, ezekről másolatok készítése ez idő szerint még megoldatlan az esetek többségében.

Hogy miként célszerű egy országnak megszerveznie kölcsönzési rendszerét, az mindig a lehetőségektől és adottságoktól függ.

Egyik lehetőség *átfogó központi gyűjtemény* létrehozása, amely minden hazai kiadványt magában foglal és azt hozzáférhetővé teszi kölcsönzés útján. Ehhez a megoldáshoz a legközelebb áll a *British Library Lending Division (BLLD)* gyakorlata, bár átfogó gyűjtési tevékenységet csak néhány éve folytat, és szerzeményezési területe nem terjed ki egyrészt a szépirodalomra, másrészt bizonyos színvonalon aluli művekre. A BLLD-ben

nem található folyóiratcikkek másolatai a *British Library Reference Division*-tól szerezhetők be. A kereskedelmi forgalomban nem kapható angol könyvek a BLLD útján letéti könyvtáraktól kölcsönözhetők.

Más rendszerek *központi katalógusokon* alapulnak. De vannak vegyes rendszerek is, amelyek *részben központi gyűjteményekre, részben pedig központi katalógusokra* épülnek. Így pl. az Egyesült Királyságban a régebbi kiadványok és az idegen nyelvű művek hozzáférhetősége központi katalógusokra épül.

További problémákat okoz, hogy *a hozzáférés az esetek jelentős részében igen lassú*. A kért dokumentumok sokszor éppen használatban vannak. A szolgáltatás gyakran azért is elhúzdódik, mert a kérések egy központ közbeiktatásával kerülnek ahhoz a könyvtárhoz, amely a keresett dokumentumot tárolja, és ha a dokumentum ott valamilyen oknál fogva elérhetetlen, a kérést továbbítani kell valamely számításhoz jöhető másik könyvtárhoz. A helybenolvasóknak nyilvánvalóan elsőbbségük van más könyvtáraktól érkező igényekkel szemben, ami szintén lassítja a könyvtárközi kölcsönzés folyamatát.

Az archivális jellegű gyűjtemények csak akkor biztosítanak teljes mértékben a kiadványok hozzáférhetőségét, ha a másolás lehetőségei korlátlanok lennének. A szerzői jog követelményei azonban nem hagyhatók figyelmen kívül; ezek nem teszik lehetővé a dokumentumok jelentős részének az igények szerinti korlátlan másolását. De a jogi megkötéseken túlmenően olyan nehézségekre is történik esetenként hivatkozás, hogy a többszöri másolás rongálja a könyvet, főleg ha azok be vannak kötve. Mindezeket összevetve kézenfekvőnek látszik, hogy az olyan könyvtár, amely kizárólag kölcsönzésre szolgál, sokkal gyorsabban és hatékonyabban tud eleget tenni a hozzáférhetőség követelményének, mint az elsősorban archivális, illetve referenz célkat szolgáló gyűjtemények.

Ahhoz, hogy egy ország saját kiadványait megfelelően hozzáférhetővé tehesse, *nemzeti központnak vagy központoknak kell létrejönniük*. Ahol a kölcsönzés területi elv szerint van szervezve az országon belül, ott országos szintű koordinálás is szükséges. Ha ezen felül nemzetközi kölcsönzési feladatok ellátása is feladat, az országos központ még inkább nélkülözhetetlen.

Nemzetközi kiadványcsere

A fölös, illetve duplumpéldányok *nemzetközi cseréje* szintén fontos szerepet tölthet be a dokumentumok egyetemes hozzáférhetőségének biztosításában. Ez különösen a hivatalos kiadványok, valamint a tudományos intézmények és egyesületek kiadványai esetében vezet jelentős eredményekre. Ez a beszerzési mód fontos lehet devizatakarékossági szempontból is, de szívesen alkalmazták gazdagabb országok intézményei is kényelmi, vagy gazdaságossági okokból. Két 1958. évi Unesco

konvenció is törekszik a nemzetközi kiadványcsere előmozdítására. Az IFLA keretében külön bizottság működik ennek a feladatnak támogatására.

Nemzetközi regionális gyűjtemények

Kiadványoknak a közreadó országokból nemzetközi kölcsönzés útján való közvetlen beszerzése nem minden esetben látszik célszerűnek: ez rendkívül nagy terheket róna azokra az államokra, amelyek sok kiadványt adnak ki (Egyesült Királyság, Német Szövetségi Köztársaság, Szovjetunió, USA). Nyilvánvaló az is, hogy a kevésbé fejlett könyvtári rendszerekkel és kevesebb kiadvánnyal rendelkező országok nincsenek abban a helyzetben, hogy hasonló mérvű szolgáltatásokkal működjenek közre. De egyéb gazdaságossági megfontolások is amellet szólnak, hogy *célszerű lehet nemzetközi regionális gyűjtemények létrehozása*, amelyek a lehetőségekhez képest az adott régió országainak valamennyi kiadványát begyűjtenék. Ezzel csökkenthetők lennének a kölcsönzési költségek, valamint a dokumentumokhoz való hozzáférés ideje is. Jelentős kezdeményezés a BLLD célkitűzése, hogy beszeres nyelvre és tartalomra való tekintet nélkül minden jelentős időszaki kiadványt, és a jelenleg beszerzett 47 500 periodikából kiszolgál más országokat is.

Míg a folyóiratcikkek tekintetében célszerűnek látszik a BLLD törekvése, mivel a másolatok légitársítási továbbítása nem túl költséges, addig terjedelmesebb könyvjellegű dokumentumok esetében ez a megoldás már nem annyira kézenfekvő. Ebben az esetben a dokumentumok kölcsönzése látszik gazdaságosabb megoldásnak, mivel a szállítási költségek nem olyan magasak.

A nemzetközi kölcsönzés pénzügyi kérdései

Mindeddig a nemzetközi kölcsönzést olyan szolgáltatásnak tekintették, amely csak minimális költségekkel jár (rendszerint csak a posta és a másolás költségei). Ma már világos, hogy ha minden megtörténnék is a költségeknek valamennyi érdekelt ország közötti megosztása érdekében, egyes országok kénytelenek lesznek jóval súlyosabb terheket viselni, mint mások. A pénzügyi problémák természetesen még élesebben vetődnek fel a regionális könyvtáraknál, amelyek kifejezetten arra a célra létesülnek, hogy *ellássák egy-egy régió országai igényeinek kielégítését*. Mivel regionális könyvtárak alapításához több ország közreműködése szükséges, nem volna ésszerűtlen, ha üzemeltetési költségeiket is a régió országai fedeznék.

A nemzetközi kölcsönzés pénzügyi kérdéseinek elemzése során természetesen az *igénylőkre háruló költségek sem hagyhatók figyelmen kívül*. A másolás és a postai költségek megtérítése kézenfekvő. A nemzetközi kölcsönzés költségeinek vállalása addig a mértékig célszerű,

ameddig ezek összege kisebb, mint a dokumentum beszerzési ára, ha egyáltalán beszerezhető.

A kiadványok egyetemes hozzáférhetőségének programja sokrétű pénzügyi kérdéseket vet fel, amelyeket sokoldalúan meg kell vitatni az elkövetkezendő évek során.

A program további követelményei

A kiadványok kölcsönzés formájában való rendelkezésre bocsátása alapvető feltétele az egyetemes hozzáférhetőségnek. Ezen túlmenően további fontos követelmények is felmerülnek. Ilyen pl. a *kért kiadványok gyors továbbítása*. Jelenleg 2–3 hónapos késedelmek is tapasztalhatók, ami nyilvánvalóan elfogadhatatlan egy hatékony szolgáltatást nyújtani kívánó rendszer számára. De a program végrehajtása szempontjából ugyanilyen fontos, hogy a rendelkezésre bocsátott dokumentumok rövid időn belül visszakerüljenek a kölcsönző könyvtárhoz, különben a könyvtár vonakodik majd részt venni a továbbiakban a rendszer tevékenységében, mivel a késedelmes visszaszolgáltatás miatt a további igénylők hátrányos helyzetbe kerülhetnek.

A kölcsönzési eljárás egyszerűsítése és szabványosítása további fontos követelménye a rendszer hatékonyságának. Az IFLA számos ország közreműködésével kidolgozott egy nemzetközi kölcsönzési űrlapmintát, amelyet már sok ország elfogadott. Ez idő szerint azonban még az országok jelentős része saját űrlapjait használja, amelyek egymástól lényegesen eltérnek mind formájukban, mind pedig tartalmukban.

Hasonlóan fontos követelmény a szabványos eljárás és gyakorlat kialakítása egyéb vonatkozásokban is a nemzetközi kölcsönzés terén. Az IFLA néhány évvel ezelőtt több szabályt dolgozott ki a nemzetközi kölcsönzésre, azonban ezeket nem tartják be következetesen.

A nemzetközi együttműködésnek, központi koordinálásnak és szabványosításnak jó példája az IFLA Nemzetközi Kölcsönzési Hivatala (IFLA Office for International Lending) által összeállított *Brief guide to national centres of international lending and photocopying* (Rövid útmutató a nemzetközi kölcsönző és fotokópia szolgáltató nemzeti központok számára) című irányelv is. A kiadvány, amelyben 57 országtól kapott információkat dolgoztak fel, nemcsak a nemzetközi kölcsönzésben tevékenykedők számára fontos, hanem igen értékes szempontokat nyújt a szabványosításnak is.

A program korlátai

A kölcsönzéssel járó költségek megtérítésének meg nem oldott problémái alkotják jelenleg a hatékony és gyors nemzetközi kölcsönzés egyik legnagyobb akadályát.

A térítés teljes eltörlése a már említett okoknál fogva bizonyos esetekben lehetetlen, és sok érv szól amellett, hogy indokolt a csereközpontok működési költségeihez való hozzájárulás is a rendszer széles körű kibontakozása érdekében. Több helyen űrlapokat és térítési kuponokat vezettek be; ezek alkalmazása igen egyszerű és jelentősen hozzájárulhat a feladat megoldásához.

Vámrendelkezések is korlátozhatják a kiadványok gyors hozzáférhetőségét. A vámtisztviselők általában gyanakodva néznek a mikrofilmekre és a többi nem könyv- és folyóiratjellegű dokumentumra. Megoldandó a kérdés, ha szabványos címkéket ragasztanak a csomagokra, amelyek a nemzeti könyvtár vagy országos központ címét és szükséges adatait tartalmazzák.

Végül a szerzői jogi rendelkezések is figyelembe veendőek a program korlátai között. Ez a kérdés az utóbbi években egyre nagyobb hangsúlyt kap, ami visszavezethető arra is, hogy az 1960-as évek fejlődése után a gazdasági nehézségek a könyvtárakat arra kényszerítik, hogy előfizetéseiket csökkentsék. Ez súlyos problémákat okoz egyes folyóiratkiadók számára. Vitatható, hogy az egyre jobban elterjedő másolatkészítés milyen mértékben járul hozzá a folyóiratelőfizetések csökkentéséhez; a kiadók azonban egyre határozottabban követelik díj fizetését a készített másolatokért, és további megszorítások szükségességét hangoztatják. Ezek a törekvések potenciálisan rendkívül komoly nehézségeket jelenthetnek az információk nemzetközi áramlása számára.

A programmal kapcsolatos nemzetközi központ funkciói

Az előadottak alapján érthető, hogy még sokat lehet és kell is tenni minden országban a program céljainak megvalósításáért. Azonban ezen túlmenően központi koordináció is szükséges a nemzetközi rendszer hatékony működéséhez. A nemzetközi központ feladatai:

- a) a nemzeti rendszerek összehasonlító tanulmányozása;
- b) útmutatás az egyes országoknak kölcsönzési rendszerük továbbfejlesztéséhez;
- c) statisztikai adatok gyűjtése a nemzetközi kölcsönzésről és azok elemzése;
- d) a jelenlegi helyzet tanulmányozása, figyelemmel az egyes országoknak a kiadványok hozzáférhetőségével kapcsolatos problémáira;
- e) szabványos kölcsönzési űrlapok és eljárások tervezése és bevezetésük előmozdítása;
- f) a kiadványok hozzáférhetőségét akadályozó tényezők elemzése, különös tekintettel a szerzői jogi kérdésekre;
- g) a költségtérítési elvek és eljárások tanulmányozása;

h) a hozzáférhetőséget előmozdító szervezeti megoldások – regionális vagy világgyűjtemények és központok – vizsgálata egyes dokumentumtípusokkal kapcsolatban;

i) együttműködés az Unesco-val, különös tekintettel Általános Információs Programjára.

A helyzet felmérésével kapcsolatban különös figyelmet kell fordítani azokra az országokra, amelyek kiadványai iránt igen erőteljes az érdeklődés és azokra, amelyek részéről viszonylag szegényes teljesítés tapasztalható.

A BLLD-ben működő *IFLA Office for International Lending* aktívan kapcsolódott be a feladatok végrehajtásába. Lépések történtek az IFLA kölcsönzési űrlapjának

megjavítására, valamint a kölcsönzési eljárás korszerűsítésére. Kiépítés alatt áll egy központi nyilvántartás a nemzeti kölcsönzési rendszereket leíró irodalomról.

A tanulmány befejezésül hangsúlyozza, hogy a kiadványok egyetemes hozzáférhetőségének koncepciója – hasonlóan az egyetemes bibliográfiai számbavételhez – önmagában még nem old meg minden problémát, de jelentős eredmény.

/LINE, M. B.: Universal availability of publications = Unesco Bulletin for Libraries, 31. köt. 3. sz. 1977. p. 142–151./

(Balázs János)

INFORMÁCIÓS IGÉNY

A szakemberek ágazatközi információs igényeinek kutatása a Szovjetunióban

A kutatók és tudósok ágazatközi információs igényei felmérésének módszereit mind ez ideig nem dolgozták ki. Ez a tanulmány egy erősen *specializált ágazati információs intézetben (VNII Elektromas) folytatott felmérést ismertet.*

Az ágazatközi információs igények teljes és megbízható felmérése végett több, egymást kiegészítő módszert használtak:

- elemezték a felhasználói igényeket;
- megvizsgálták a műszaki-tudományos publikációk, bibliográfiák ágazatközi információtartalmát;
- kérdőíves felmérést végeztek.

A felhasználói igényeket 1970 és 1973 között gyűjtötték össze a turbógenerátorok kutatásával foglalkozó szakemberek által igényelt irodalom alapján. Ezt az irodalmat ágazatközi információs területek szerint csoportosították. Az igényekkel kapcsolatban a következőket vizsgálták:

- az igények mennyisége a szakterületek szerint;
- az egyes területeken felhasznált információ mennyisége az ágazatközi információk össz mennyiségéhez viszonyítva;
- az ágazatközi információt kérő felhasználók száma;
- az igények intenzitása (egy felhasználóra eső igény az összes igényhez viszonyítva).

A műszaki-tudományos szakirodalom ágazatközi információtartalmának vizsgálata még *közelebb vezetett az információs igények megismeréséhez.* Akárcsak a felhasználói igények esetén, most is 1970 és 1973 között folytatták a felmérést: 750 kutatási jelentést elemeztek. Meghatározták a jelentések ágazatközi információs tematikáját és tartalmát, valamint a felhasznált elsődleges

dokumentumok jellegét. A tartalmi elemzéshez a jelentések szövegét tények, módszerek és koncepciók szerint csoportokra osztották, ezen belül az ágazatközi kategóriákat tezaurusz segítségével azonosították. A jelentésekből és az általuk hivatkozott dokumentumokból így kiválasztott ágazatközi információs fogalmakat *négy fő ágazatközi információs csoportba sorolták:* általános tudományos információk, általános műszaki információk, alapinformációk és határterületi információk (1–4. táblázat).

A táblázatban rögzített számadatok könnyebb áttekinthetősége végett *a kapott százalékos információ-mennyiségeket négy zónába sorolták.* Ahol az adott részterületre jutó információmennyiség elérte vagy meghaladta az összes ágazatközi információ 5%-át, ez az érték az I. zónába került, a következő három zóna pedig így alakult:

2,0% – 5%	II. zóna;
0,15% – 2%	III. zóna;
0,15% alatt	IV. zóna.

A táblázatok összehasonlítása után a következő következtetéseket lehet levonni.

Az ágazatközi információk közül a legnagyobb igény az alapinformációk (3. táblázat) iránt mutatkozott. Második helyen áll az általános műszaki, a harmadikon a határterületi, a negyedik helyen pedig az általános tudományos információ.

A táblázatokból világosan kitűnik, hogy milyen területeken áll rendelkezésre felesleges információ, és hol mutatkozik hiány. A határterületi információk közül (1. táblázat) pl. a gőzkazánokról szóló információ-mennyiség 3%, a kérdőíves felmérés során kitűnt igény pedig csak 1,2%. Ezzel szemben hiány mutatkozik a hőtechnikai információk esetében: az igény 2,2%, publikációkban viszont mindössze 0,9% áll rendelkezésre.